

Problematyka i wyzwania nadzorów archeologicznych podczas prac związanych z przyłączami ciepłymi w Rzeszowie

Problems and Challenges of Archaeological Supervision During District Heating Connection Works in Rzeszów

Maria Berłowska

Wydział Nauk Historycznych, Instytut Archeologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
mariaberlowska08@gmail.com

Słowa kluczowe: archeologia, nadzór archeologiczny, przyłącza ciepłe

Streszczenie

W artykule omówiono specyfikę nadzoru archeologicznego przy inwestycjach infrastrukturalnych w Rzeszowie oraz przedstawiono problemy i wyzwania towarzyszące jego realizacji. Choć pojęcie nadzoru nie jest dokładnie zdefiniowane w prawie polskim, stanowi ważny element ochrony dziedzictwa kulturowego. Jednakże jego realizacja budzi wątpliwości zarówno pod względem zakresu prac, jak i obowiązków inwestora i archeologa.

Cel: Przedstawiono funkcjonowanie nadzoru archeologicznego przy inwestycjach ciepłowniczych w Rzeszowie oraz omówiono wyzwania i problemy podczas jego praktycznego wykorzystania.

Metody: Analizę oparto na dwóch przykładach nadzorów prowadzonych w 2020 roku przy budowie sieci ciepłowniczych na terenie miasta. Pod uwagę wzięto dokumentację terenową, zakres prac oraz rezultaty nadzorów.

Wnioski: Nadzór archeologiczny, zależy przede wszystkim od współpracy między inwestorem, archeologiem i konserwatorem zabytków, a także od właściwego przygotowania inwestycji. Mimo trudności interpretacyjnych i ekonomicznych, stanowi kluczowy element równowagi między rozwojem infrastruktury a ochroną dziedzictwa kulturowego.

Keywords: archaeology, archaeological supervision, heating connections

Abstract

In the article I discuss the specifics of archaeological supervision during infrastructure investments in Rzeszów and present the problems and challenges accompanying its implementation. Although the concept of supervision is not precisely defined in Polish law, it constitutes an essential element of cultural heritage protection. However, its practical application raises doubts concerning both the scope of work and the responsibilities of the investor and the archaeologist.

Aim: The study aims to present how archaeological supervision functions during district heating investments in Rzeszów and to discuss the challenges and problems encountered in its practical use.

Methods: The analysis I based on two examples of supervision conducted in 2020 during the construction of heating networks within the city. I took into account field documentation, the scope of work, and the results of the supervision.

Conclusions: Archaeological supervision depends primarily on effective cooperation between the investor, the archaeologist, and the heritage conservator, as well as on proper preparation of the investment. Despite interpretative and economic difficulties, it remains a key element in balancing infrastructure development with the protection of cultural heritage.

© Polish Association of Sanitary Engineers and Technicians

Wprowadzenie

W polskim prawie formalnie nie występuje zdefiniowane pojęcie nadzoru archeologicznego. Mimo to w decyzjach Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków (WKZ) czasami pojawiają się zapisy o „prowadzeniu badań w formie nadzoru archeologicznego”. W teorii nadzór nie powinien różnić się od standardowych badań ratowniczych, jednakże w praktyce polega on na obecności archeologa podczas prac ziemnych, który kontroluje, czy w trakcie robót nie są odkrywane zabytki archeologiczne (tab. 1). W momencie

ich ujawnienia, archeolog jest zobowiązany do wstrzymania dalszych prac ziemnych, zabezpieczenia znaleziska, wypełnienia dokumentacji oraz zawiadomienia inspektora WKZ. Inspektor podejmuje decyzję o dalszym postępowaniu, również o dalszej potrzebie przeprowadzenia badań ratowniczych, które wymagają osobnego pozwolenia.

Niektórzy inwestorzy interpretują nadzór archeologiczny jako pełnowymiarowe badania archeologiczne, z tą różnicą, że archeolog nadzoruje pracę obecnych tam pracowników, wykonując swoje typowe obowiązki. W takim wypadku archeolog musi dopełnić wszelkich procedur

Tabela 1. Porównanie nadzoru archeologicznego i badań ratowniczych przy pracach budowlanych (źródło: opracowanie własne)
Table 1. Comparison of archaeological supervision and rescue research during construction works (source: prepared by the author)

Cecha	Nadzór archeologiczny	Badania ratownicze
Podstawa prawna – Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami art. 36	Wymagany przy robotach w strefie ochrony	Osobne pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
Zakres	Obserwacja prac ziemnych	Pełne badania wykopaliskowe
Czas	Równoległe z robotami	Wstrzymują roboty
Finansowanie	Inwestor	Inwestor
Dokumentacja	Pełna (opisowa, fotograficzna, rysunkowa)	Pełna (opisowa, fotograficzna, rysunkowa)

badawczych z niewykwalfikowanymi do tego celu pracownikami. Najczęściej wiąże się to z próbą ograniczenia kosztów inwestora.

Celem artykułu jest przedstawienie specyfiki nadzoru archeologicznego przy inwestycjach infrastrukturalnych w Rzeszowie oraz omówienie problemów i wyzwań związanych z ich realizacją. Analizę oparto na przykładach dwóch nadzorów, które przeprowadzono na terenie miasta.

Podstawy prawne

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23.07.2003 r. (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) art. 36a. pkt. 2 [14] inwestor prowadzący roboty budowlane, który wnioskuje o pozwolenie na przeprowadzenie robót budowlanych przy wpisanym do rejestru zabytku nieruchomym, jest zobowiązany do zapewnienia nadzoru archeologicznego [5]. Takie pozwolenia wydawane są przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków [7], a w samym wniosku o taki dokument nie może zabraknąć wskazania imienia i nazwiska konkretnego archeologa, który przeprowadzi nadzór [10].

Obowiązki inwestora obejmują nie tylko zapewnienie specjalisty na miejscu budowy, ale również sfinansowanie całego procesu, w tym wynagrodzenie archeologa, pokrycie kosztów ewentualnych badań ratowniczych, dokumentacji, analiz i konserwacji pozyskanych zabytków [11]. Aspekt finansowy najczęściej stanowi największy problem i początek wszelkich konfliktów między inwestorem a wykonawcą nadzoru.

Inwestycje w Rzeszowie

Budowa i modernizacja infrastruktury, której częścią są sieci ciepłownicze to istotny element rozwoju każdego współczesnego miasta [2]. Zapewnia komfort i bezpieczeństwo energetyczne każdego mieszkańca. Rzeszów, określany jako Stolica Innowacji i Serce polskiego przemysłu lotniczego, prowadzi liczne inwestycje w zakresie rozbudowy i modernizacji energetycznych [12]. Województwo Podkarpackie znajduje się na 8 miejscu pod względem budownictwa mieszkaniowego (okres styczeń-sierpień 2025 r.), co wskazuje na ciągły, dynamiczny rozwój regionu [13].

Przykłady nadzorów w Rzeszowie

Ciągły rozwój miasta powoduje kolejne prace związane z przyłączami ciepłowniczymi (rys. 1 i 2) [1]. Na rysunku 1 przedstawiono stanowisko archeologiczne Rzeszów 17 (AZP 103-76/56). Ze względu na wielkość stanowiska nr 17 w Rzeszowie (rys. 1), większość prac wymaga nadzoru archeologicznego. Do analizy wybrano dwa przykłady

Rys. 1. Stanowisko archeologiczne Rzeszów 17 (AZP 103-76/56) – obszar stanowiska (opracowanie: Hozer 2015) [8]

Fig. 1. Archaeological site Rzeszów 17 (AZP 103-76/56) – site area (prepared by Hozer 2015) [8]

Rys. 2. Lokalizacja wykopów i przebieg linii ciepłowniczej przy ulicy Plac Ofiar Getta 6 i 7 (źródło: [4])

Fig. 2. Location of excavations and the route of the heating line at Plac Ofiar Getta 6 and 7 (source: [4])

Tabela 2. Wybrane przykłady nadzorów archeologicznych w Rzeszowie (źródło: opracowanie własne)
Table 2. Selected examples of archaeological supervision in Rzeszów (source: prepared by the author)

Data nadzoru	Wykonawca	Lokalizacja	Zawiadujący	Wyniki
20.03-01.04.2020	M. Dołęga („ArchaiA”)	Pl. Ofiar Getta	MPEC	40 fragmentów naczyń glinianych, 5 fragmentów naczynia porcelanowego, 5 fragmentów naczyń i przedmiotów fajansowych, 1 fragment kafła, 2 fragmenty płytek podłogowych oraz 12 fragmentów macew kamiennych.
21.09-06.11.2020	E. Marek („Arkadia”)	Ul. Ligęzy/ Naruszewicza	MPEC	Brak zabytków

nadzorów (tabela 2), które odbyły się w podobnym okresie i na terenie jednego stanowiska.

Pierwszy, analizowany nadzór przeprowadzono w dniach 20.03–01.04.2020 r. przez mgr Magdalenę Dołęgę z Pracowni Badań i Usług Archeologicznych „ArchaiA” Grzegorz Płaskoń. Prace zleciło Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. i dotyczyły one „Budowy przyłączy ciepłych do budynków przy placu Ofiar Getta 6 i 7 na działkach nr ewid. 610, 612/1, 612/2, 612/4 obr. 207 w Rzeszowie” (rys. 2) [4]. Budowa znajdowała się na terenie stanowiska nr 17 w Rzeszowie – osadzie wielokul-

turowej od epoki neolitu do okresu wpływów rzymskich oraz mieście od XIV w. [3].

Podczas nadzoru odkryto wiele zabytków, m. in. 40 fragmentów naczyń glinianych, 12 fragmentów kamiennych macew, co również potwierdziło istnienie na tym terenie dawnego żydowskiego cmentarza. Wszystkie prace archeologiczne w pełni zostały sfinansowane przez firmę MPEC [4].

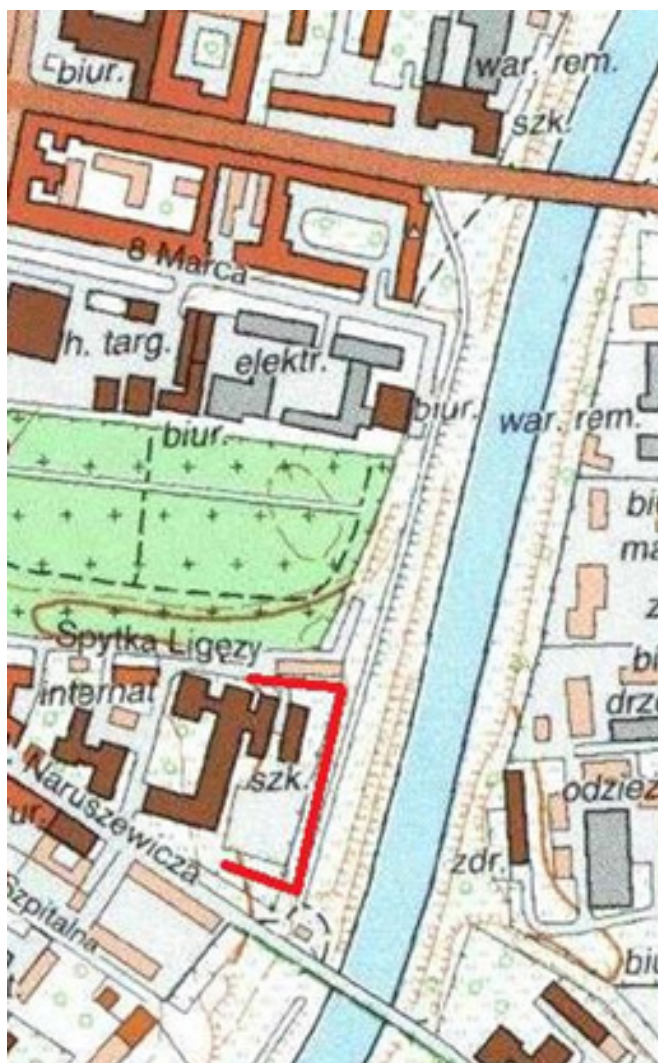
Drugi nadzór przeprowadzono w dniach 21.09–06.11.2020 r. przez mgr Edytę Annę Marek z firmy „Arkadia”, również na zlecenie Miejskiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. Prace obejmowały „Przebudowę sieci ciepłowniczych wysokich parametrów od komory M-12 do M-12/1 oraz od M-12/1 do M-12/1/3 wraz z przebudową przyłączy ciepłych do budynku Zespołu Szkół Gospodarczych przy ul. Spytka Ligęzy 12 oraz Sali Gimnastycznej przy ul. Naruszewicza w Rzeszowie” (rys. 3) [9]. Również i ten teren należy do stanowiska nr 17, dlatego też obecność archeologa była wymagana podczas prac budowlanych. Jednakże podczas tego nadzoru nie znaleziono żadnych zabytków, co było niespodziewane. Ze względu na położenie w pobliżu rzeki, osadnictwo powinno być bardziej rozwinięte i pozostawić po sobie jakieś znaleziska archeologiczne. Mimo to archeolog opracował pełną dokumentację fotograficzną, rysunkową i opisową, która potwierdziła brak znalezisk.

Wyzwania i problemy

Największym wyzwaniem dla archeologów podczas nadzorów jest nieprzewidywalność wyników. Nawet szczegółowe analizy, kwerendy przeprowadzone przed rozpoczęciem prac, nie mogą całkowicie zagwarantować natrafienia (lub nie) na artefakty.

W przypadku analizowanych nadzorów różnice mogły wynikać z odmiennego charakteru terenów – dawny teren żydowskiego cmentarza i peryferie stanowiska nr 17. Oczywiście odkrycie obiektów archeologicznych lub nawarstwień kulturowych skutkuje natychmiastowym wstrzymaniem prac, co dla inwestora stanowi ogromny problem; straty finansowe i opóźnienia. Archeolog jest zobowiązany do rzetelnego zadokumentowania i zabezpieczenia wszelkich znalezisk, co skutkuje pracą pod presją czasu.

Innym problemem i wyzwaniem jest ograniczenie w interpretacji. Wykop pod inwestycję ma określone wymiary, dlatego też uchwycenie pełnego kontekstu znalezisk archeologicznych jest bardzo trudne. Archeolog obserwuje

Rys. 3. Lokalizacja nadzoru archeologicznego w skali 1:5000 (źródło: [9])

Fig. 3. Location of excavations in scale 1:5000 (source: [9])

jedynie fragment większej struktury, co utrudnia wnioskowanie o całości znaleziska.

Dobre praktyki

Przeprowadzenie wcześniejszej kwerendy archiwalnej i badań nieinwazyjnych (np. georadar) mogą ograniczyć ryzyko nieprzewidywanych trudności inwestora i zarazem wskazać obszar o podwyższonym prawdopodobieństwie występowania reliktywów archeologicznych. Inwestorzy, którzy planują prace w strefie ochrony konserwatorskiej, powinni przewidzieć w swoim harmonogramie i budżecie rezerwę finansową i czasową na ewentualne badania archeologiczne.

Kluczowe znaczenie ma dialog inwestora, archeologa i konserwatora zabytków. Choć każdy z nich ma inne oczekiwania i cele, dążą wspólnie do jednego – realizacji inwestycji w poszanowaniu dziedzictwa kulturowego.

Konsekwencje braku nadzoru archeologicznego

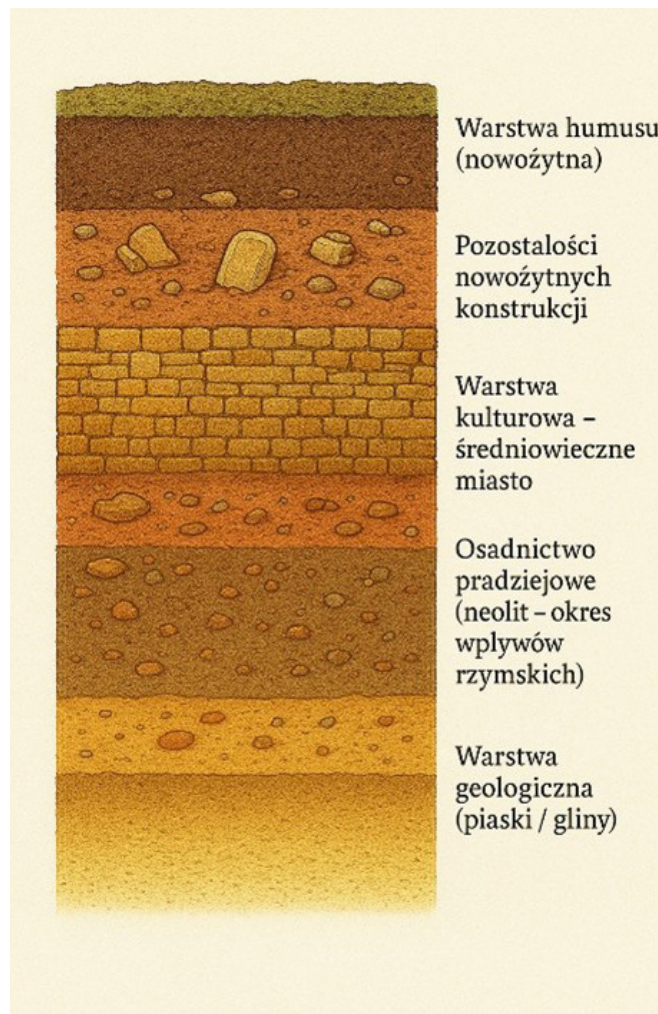
Oczywiście polskie prawo przewiduje konsekwencje prawne, finansowe i organizacyjne, jeżeli nie zostanie przeprowadzony nadzór archeologiczny na terenie, który go wymaga (tabela 3).

Na podstawie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzenie prac bez wymaganego nadzoru jest złamaniem przepisów [14]. WKZ może założyć kary administracyjne na inwestora, a także może wstrzymać całą inwestycję. W skrajnych przypadkach inwestor może być również poddany odpowiedzialności karnej. Kary finansowe mogą wynieść więcej niż koszt niedokonanego, a potrzebnego nadzoru. W przypadku zniszczenia lub naruszenia zabytku archeologicznego inwestor może ponieść również odpowiedzialność karną.

Kary finansowe obejmują przestoje na budowie, konieczność ponownego uzyskania pozwoleń, a także koszty związane z pilnymi badaniami ratowniczymi, które po ujawnieniu się zabytków bez nadzoru, muszą zostać przeprowadzone niezwłocznie i często w mniej korzystnych warunkach organizacyjnych [6].

Dodatkowo sam brak nadzoru może prowadzić do nieodwracalnej utraty struktur archeologicznych i artefak-

tów, które w kontekście naukowym są źródłem informacji o historii danego obszaru. Z tego powodu nadzór należy postrzegać nie tylko jako obowiązek prawny, ale również jako element odpowiedzialnego i zrównoważonego procesu inwestycyjnego.

Rys. 4. Przykładowy układ warstw na stanowisku nr 17 w Rzeszowie (schemat poglądowy) (źródło: opracowanie własne)

Fig. 4. Example of layer arrangement at site no. 17 in Rzeszów (illustrative diagram) (source: prepared by the author)

Tabela 3. Wybrane, potencjalne konsekwencje braku nadzoru archeologicznego (źródło: opracowanie własne)

Table 3. Selected potential consequences of the lack of archaeological supervision (source: prepared by the author)

Kategoria	Konsekwencje
Prawne	Kary Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (np. obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego), wstrzymanie inwestycji, odpowiedzialność karna (umyślne niszczenie lub uszkodzanie zabytku może skutkować karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 8 lat – działania umyślne. Niszczenie lub uszkodzanie zabytku przez pomyłkę może skutkować grzywną, karą ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat 2).
Finansowe	Opóźnienia, dodatkowe badania, przestoje budowy, kary WKZ (prowadzenie prac bez pozwoleń od 500 do 500 000 zł)
Organizacyjne	Utrata harmonogramu, konieczność nowych pozwoleń
Dziedzictwo	Zniszczenie stanowisk archeologicznych, utrata kontekstu i artefaktów

Wnioski

Nadzór archeologiczny jest kluczowy w rozumieniu, dokumentowaniu i chronieniu warstw kulturowych. Każda z warstw widocznych na rys. 4, niesie inne informacje o historii miejsca – od współczesnych nawarstwień, przez ślady nowożytnych konstrukcji, aż po średniowieczne miasto, osadnictwo pradziejowe i naturalne podłoże geologiczne.

Podczas prac budowlanych warstwy ziemi są nieodwracalnie niszczone, a nadzór pozwala zidentyfikować zabytki, struktury, sprawiając, że historia, która jest zapisana w ziemi nie zniknie bezpowrotnie, lecz zostanie udokumentowana.

Nadzór archeologiczny przy inwestycjach infrastrukturalnych, takich jak budowa sieci ciepłowniczych, jest istotnym elementem ochrony dziedzictwa kulturowego. Brak sprecyzowanego pojęcia w prawie polskim może powodować rozbieżności w interpretacji obowiązków i zakresu prac.

Analiza opisanych nadzorów z terenu Rzeszowa wskazuje, że skuteczność nadzoru zależy od współpracy wszystkich uczestników, ich rzetelnej pracy oraz właściwego przygotowania inwestycji pod kątem archeologicznym. Mimo wielu trudności organizacyjnych i finansowych, nadzór jest niezbędny do rozwoju infrastruktury z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- [1] Chęć, A., & Babiarz, B. (2022). Jakościowa ocena ryzyka projektów inwestycyjnych branży ciepłowniczej. *Ciepłownictwo Ogrzewnictwo Wentylacja*, 53. DOI 10.15199/9.2022.3.2
- [2] Nowak, L., Kotowicz, D., & Babiarz, B. (2024). Efektywny energetycznie system ciepłowniczy z perspektywy MPEC-Rzeszów Sp. z o. o. *Ciepłownictwo Ogrzewnictwo Wentylacja*, 55. DOI 10.15199/9.2024.7-8.4
- [3] Żalasińska, K., & Brudnicki, J. (2021). Rejestr zabytków – postępowanie w przedmiocie wpisu do rejestru i skutki objęcia ochroną prawną. *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa
- [4] Dołęga, M. (2020). Sprawozdanie i opracowanie wyników nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z wykonaniem zadania inwestycyjnego pn. „Budowa przyłączy ciepłych do budynków przy placu Ofiar Getta 6 i 7 na działkach nr ewid. 610, 612/1, 612/2, 612/4 obr. 207 w Rzeszowie na terenie stanowiska nr 17 w Rzeszowie” [Raport niepublikowany]. ArchaIA.

- [5] Dutkowska, K. (2021). Decyzje wojewódzkiego konserwatora zabytków wydawane na podstawie art. 36 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w ramach nadzoru konserwatorskiego. *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa, 6-25.
- [6] Generalny Konserwator Zabytków (2019). Wytyczne dotyczące prowadzenia nadzorów archeologicznych, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa
- [7] Jaskólska, W. (2021). Badania archeologiczne i poszukiwania zabytków. *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa
- [8] Paweł, K. (2024). Stan rozpoznania archeologicznego stanowiska Rzeszów 17, *Renowacje i zabytki*, nr 4(92).
- [9] Marek, E. (2020). Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad inwestycją pn. „Przebudowa sieci ciepłowniczej wysokich parametrów od komory M-12 do M-12/1 oraz od M-12/1 do M-12/1/3 wraz z przebudową przyłączy ciepłych do budynku Zespołu Szkół Gospodarczych przy ul. Spytka Ligęzy 12 oraz sali gimnastycznej przy ul. Naruszevicza w Rzeszowie” [Raport niepublikowany; AZP 103/76/56, stan. 17; układ urbanistyczny miasta Rzeszowa wpisany do rejestru zabytków A-325]. Arkadia.
- [10] Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2011, 27 lipca). W sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. 2011, nr 165, poz. 987).
- [11] Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2018, 2 sierpnia). W sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609).
- [12] Szruba, M. (2018). Rzeszów stolica innowacji. *Nowoczesne Budownictwo Inżynieryjne*. 7-8.
- [13] Urząd Statystyczny w Lublinie. (2025). Budownictwo mieszkaniowe w okresie styczeń–sierpień 2025 r. Wydział Współpracy z Mediami.
- [14] Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. (2003). Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568>

Zastrzeżenie: Oświadczenia, opinie i dane przedstawione w publikacjach są wyłączną odpowiedzialnością ich autorów i nie odzwierciedlają stanowiska redakcji *Ciepłownictwo Ogrzewnictwo Wentylacja*. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek szkody dotyczące osób lub mienia wynikające z idei, metod, zaleceń lub produktów omawianych w treści publikacji. Artykuł udostępniony na licencji Creative Commons CC BY 4.0.

Disclaimer: The statements, opinions, and data presented in the publications are the sole responsibility of their authors and do not necessarily reflect the views of the editorial board of *Ciepłownictwo Ogrzewnictwo Wentylacja*. The editorial board assumes no responsibility or liability for any injury to persons or damage to property resulting from any ideas, methods, instructions, or products referred to in the content of the publications. The article is distributed under the Creative Commons CC BY 4.0 license.